

Utgrävning av kyrkogården på Kyrkön invid Kyrksundet i
Hitis, juni - juli 1939.

På uppdrag av Arkeologiska Kommissionen fortsatte under-
tecknad sommaren 1939 föregående års undersökningar på kyrko-
gården på Kyrkön invid Kyrksundet i Hitis (se ber. i N.M:s top.
ark.). Grävningen bekostades dels med resterande medel ur den
privata donationen för detta ändamål, dels av Arkeologiska
Kommissionen. Den varade från 29 VI - 5 VII och utfördes
med 3 - 5 man.

Orsaken till att grävningsarbetena fortsattes trots att
kyrkans och stapelns grunder redan var blottade, var den,
att man önskade få större kännedom om gravarna och grav-
skicket; det som framgrävdes 1938 lovade resultat av intresse
(jfr. I. Kronqvist, SM 1938 s. 57, 62).

För att med visshet veta att gravar inte fanns i N
och NV om kyrkan upptogs nära kyrkogårdens NV-hörn en prov-
grop (S) på den enda plats där en grav möjligen kunde
finnas, några stenar i markytan antydde möjligheten. Det visade
sig dock att dessa stenar var lösa och tillfälliga, marken
under dem var hård och det var därför inte nödigt att göra
annat än att skala bort torven. Marken i N undersöktes dess-
utom med pliktstång, av allt att döma finns här faktiskt inte
gravar och detta är ju också det naturligaste, en analogi
till det vanliga förhållandet på våra medeltida gravgårdar.

För att med säkerhet konstatera gravar, hållar och sten-
sättningar på denna kyrkogård var det nödvändigt att borttaga
torven. Det var likväl på grund av de alltför stora utgif-
terna i förhållande till resultatet omöjligt att göra detta
på hela området. Där egentlig grävning icke utfördes försökte
jag därför med pliktstång konstatera gravar. Härvid påträffades

den präktiga gravhällen T (foto 28613-14) något väster om kyrkgrunden. Denna blottades, men marken inunder undersöktes inte. Hällen är ungefär 180 cm l., 80 cm br. och drygt 10 cm tjock. Då marken ställvis är stenbunden är det mycket möjligt, ja sannolikt, att denna gravhäll inte är den enda hällen eller stensättningen inom det outgrävda området.

Vidare utgrävdes marken under den redan senaste år konstaterade hällen R, (se specialkartan i skalan 1:10). Under och omkring hällen fanns icke mindre än 5 huvudskallar (☐ 28615) och till endast en av dessa - den låg icke under hällen - fanns ett fullständigt skelett. I övrigt fanns blott spridda benrester, vilket kan bero på att benen var så förmultnade att de inte mer kunde konstateras, men möjligen också på att olika begravningar här stört varandra. Utom ben hittades spikar, vilket visar att åtminstone något av skeletten varit nedlagt i kista. Benen och spikarna låg alla i mörk mullartad jord, i den gula sandbotten därunder gjordes inga fynd. Det bäst bevarade skelettet - som inte låg under hällen utan strax norr om denna - sträckte sig med fötterna ända in under kyrkans grundmur - på denna plats visserligen omarkerad. Graven var grund, endast en dryg $\frac{1}{2}$ m djup.

Samtidigt med R undersöktes den likaledes 1938 framtagna hällen Q (se specialkartan ^{1:10} (och foto 28616)). Nästan rakt under hällen hittades ett fullständigt skelett. Där omkring anträffades dessutom delar av 5 skelett på olika djup (28617). Det är uppenbart att gravar från olika tider här grävts in i varandra, vilka som är äldre och vilka yngre framgår vid ett studium av kartan med dess nivellerings-siffror. Under själva hällen fanns icke trärester (i analogi med förhållandet vid R), men V om denna kunde skönjas rester av en kistas botten. Ett stort antal spikar upptogs (inte på kartan). Ett av skeletten sträckte sig med sin huvudända in under kyrkans grundmur. Detta och förhållandet av samma art vid R och L (jfr. 1938 års ber.) tyder på att de äldsta gravarna på kyrko-

gården vore äldre än den kyrka, vars grundmurar blivit framgrävda. - Graven var c. 3/4 m djup. Skeletten var liksom i R och överhuvud på kyrkogården orienterade i VSV - ONO med huvudet i den förra riktningen.

1938 framtogs i kyrkogårdens SO-hörn en lång stensättning E. Nu undersöktes marken under och omkring denna (se specialkartan, skala 1:10 samt 27013). E är sannolikt inte att betrakta som en stensättning, en grav - den stora längden gör detta orimligt - utan som två stensättningar, ungefär mittpå finnes också en lucka i stenraden där väl gränsen går. Vad den västligare stensättningen beträffar, så är denna liksom den andra orienterad i VSV - ONO. I V-ändan - huvudändan - är här ett upprättstående stenfläk, som markerar gravens avslutning åt detta håll. Flaket är inte synnerligen högt, bredden är nästan densamma. Det stod väl kilat med mindre stenar och inunder fanns en krossad skalle. Detta var praktiskt taget det enda som hittades av skelettet under denna sättning. Graven var ungefär 80 cm djup. Trärester eller spikar fanns icke. S, V och N om denna grav konstaterades rester av kistor, en mängd spikar och benlämningar på något varierande djup. - Den andra stensättningen är knappast bevarad i sin helhet. Benen under den var illa skadade en krossad skalle kunde dock iakttagas. Gravens djup var obetydligt. Spikar eller kistrester fanns ej. I närheten av sättningen låg tvenne skallar och andra bendelar. Norr om den anträffades en välbevarad kista med inneliggande skelett. Även lämningar av kistans lock kunde påvisas, vilket på övriga håll varit svårt. Det föreföll som hade botten och sidorna av kistan varit urholkade av ett enda trä, men mot detta talar onekligen att några spikar hittades. ^{Samma} ~~Den~~ iakttagelse om urholkningen gjordes vid några andra kistor, sidornas och bottenens rundning tycktes ange detta. Men de allra flesta kistorna är säkert gjorda av grovt tillyxade bräder ~~bräder~~ hopfogade med järnspikar. Dessa spikar varierar betydligt i storlek och utseende, från tämligen kor-

ta ända upp till 10 - 13 cm långa, från sådana med icke synnerligen stora huvuden till sådana vars huvuden har en diameter på 2 1/2 cm. Genomskärningen är fyrkantig eller rektangulär, några är flata. Samtliga handsmidda. Vad själva kistorna beträffar bör det påpekas att samtliga trärester på denna kyrkogård torde härstamma från sådana, det finns intet, som skulle ange, att vi här hade att göra med bärbårar och inte egentliga likkistor.

Om grav E kan ännu sägas att utom det redan nämnda hittades en del spridda ben, trärester och spikar såsom det framgår av kartan (på kartan är inte alla spikar - antalet var betydande - inritade och dessutom är några lösa ben, som hittades upp i torven, inte kartlagda).

Detta års största sammanhängande arbetsfält var gravgårdens SV-hörn där omkring 100 m² utgrävdes (U), (se översiktskartan av år 1939 och grävningsskartan i skalan 1:20. En specialkarta i ännu större skala uppgjordes inte, dels på grund av tidbrist, å dels emedan en sådan icke ansågs vara nödvändig när inga fynd gjordes. Den närvarande kartan är nog att klargöra skelettens läge i förhållande till stensättningarna (fotos 28618-20).

Början gjordes med att torven avskalades på hela området U, de därvid framkomna stenarna, som alltså låg omedelbart under torven, ritades och avvägdes. Det visade sig att här fanns tre typiska hällar av samma art som L, Q, R och T, nämligen flaken V, W och X (28621:23). Det borde här vara på sin plats att diskutera frågan huruvida dessa hällar alltid legat ned eller om de möjligen stått upprätt. Båda dessa former för gravmonument har iakttagits i vårt land, (jfr. S. M. 1938, s. 54-63). Det må då påpekas följande: Något slags stensköning har inte kunnat påvisas vid dessa flak, inte heller någon grop, som snarast borde finnas i fall stenen stått upprätt. Ifall de stått vore det egendomligt att alla fallit så att längdriktningen kommit att bli densamma, (d.v.s. VSV-ONO, d.ä. gravarnas huvudriktning på kyrkogården och vidare så att alla fallit in över graven och inte s.a.s. bakåt. Dessa 7 hällar har en annan - mer avlång -

form än det enda stenflak, som vid grävningarnas början fortfarande stod upp, nämligen flaket vid V-ändan av stensättningen E. Och detta var dessutom tydligt kilat med mindre stenar. Likt E har möjligen flaket Z varit, ifall det stått har det stått i V-ändan av en stensättning. Men formen är här som sagt en annan än hållarnas. Slutligen är samtliga hållar - med undantag av T - väl tunna för att ha stått upprätt. - Å andra sidan kan sägas, att flere flak än ett antagligen stått upprätta när H. A. Reinholm besökte platsen, i hans samlingar N:o 77, s. 397 påpekas: "finnas här och där 3 eller 4 upprätt stuckna aflånga eller flata stenar"... Men om man antager att dessa stenar varit just E och Z och några liknande vågar man möjligen antaga att de egentliga hållarna ursprungligen varit avsedda att utgöra liggande gravmonument.

Sedan torven avskalats och hållarna och stensättningarna konstaterats undersöktes marken under och omkring de mest typiska av dessa.

Under flaket W låg icke något fullständigt skelett, men nära kanten, $\frac{1}{2}$ m under flaket, en skalle. Graven var räknat från stenens övre sida 75 cm djup. S och SV om flaket fanns ett helt kvinnoskelett (28624) och en skalle, i O de nedre delarna av tvenne skelett. Djupen var något växlande. En del spikar upptogs (de flesta ej inritade), vilka för det mesta torde ha hört till en förmultnad kista för det fullständiga skelettet. Samtliga skelett lågo med huvudet i VSV och benen i ONO, alltså orienterade liksom stenhällen. (Den grupp av stenar, som ligger SV om området W, har antagligen rasat ned från kyrkogårdsmuren.)

Kring V grävdes ett rätt stort område (28625). På $\frac{1}{2}$ m:s djup under hällen fanns här ett skelett, som dock saknade skallen. Till detta skelett hör antagligen en träkista av vilken både sidor lock och botten anträffades, det mesta dock utanför hällen, NO om denna. Partiellt sträckte sig botten in under de bevarade delarna av skelettet. Kistan är raxsidig med tvär avslutning. - SV om hällen hittades delar av åtminstone tre

skelett av vilka ett var bevarat tämligen helt. De olika begravningarna hade här skadat varandra. Till något av skeletten hörde uppenbarligen de anspråkslösa resterna av en träkista, ett stycke av sidan och några spikar i rät linje. En del av detta låg ända inne under hällen, vilket väl måste förklaras så att denna något blivit förskjuten. - Avståndet från markytan till botten inom detta grävningsområde var nästan 1 m. Här - liksom för övrigt inom grävningsområdet U - kom man efter att ha skurit genom torven ned till ett mörkt jordlager i vilket stenarna låg. Detta blev nedåt alltmer sandartat. Botten var gul (sand eller grus).

På en halv meters djup under hällen X fanns vid dess V-ända en skalle, men detta var de enda resterna av skelettet, några löst liggande benbitar högre uppe i grävningsområdet X undantagna. Söder om hällen fanns ett rätt fullständigt bevarat skelett, skallen saknades emellertid. Gravens exakta djup framgår av avvägningssiffrorna på kartan.

Alla andra gravar inom området U var antingen markerade av en stensättning - bestående av en enkel rad kullerstenar i riktning VSV - ONO - eller saknade synligt monument. - Inom grävningsområdet Y fanns en rätt väl bibehållen stensättning av nämnda art och intill denna i N tre stenar, vilka väl bildar resterna av en annan (28626). Under vardera sättningen hittades ett skelett, vars position sammanföll med stenradens. Vid det södra skelettet kunde påvisas rester av en träkistas botten. Vid det norra skelettets midja fanns en enkel rund sölja av järn (NM 39097:1), som tydligen hört till ett bälte. Dess ålder kan inte närmare bestämmas. Dessutom upptogs ur gravarna spikar.

Å är ett något större sammanhängande grävningsområde intill kyrkogårdsmuren i S. När grästorven borttagits framkom här ett större antal stenar, vilka - så tycktes det - bildade 2 eller några stensättningar (28627). - I områdets NV-hörn fanns under en sten skallen och bålen av ett skelett, övriga delar kunde ej konstateras. Skallen låg på 44 cm:s djup under stenens

övre sida. - Nära intill kyrkogårdsmuren och partiellt under den mittersta stenraden låg en inemot 2 m lång träkista, raksidig och med raka gavlar. I denna kista, vars riktning var den allmänna på gravgården, låg ett tämligen fullständigt skelett, som emellertid i motsats till alla andra skelett, vilkas ursprungliga läge säkert kunnat bestämmas hade huvudet i O och benen i V. Förhållandet måtte bero på en tillfällighet, enär denna bisättning inte i övrigt väsentligt skiljer sig från Liket hade vid jordandet täckts med en fäll eller filt av kreaturshår. mängden. Gravens djup var c. 3/4 m. Norr om denna, på 20 cm mindre djup, anträffades ett helt skelett, som även det legat i en träkista. Öster om båda dessa fanns lämningar av en kista och ett skelett, som saknade skallen. Graven hade uppenbarligen skadats när den förstnämnda anlades. Söder om denna konstaterades stora delar av ett skelett och intill detta en skalle. Under stensättningen i grävningsområdets SO-hörn låg inga ben.

Den östligaste delen av grävningsområdet U undersöktes i sin helhet (28628). Mest i norr (D D) fanns här en $1\frac{1}{2}$ m ± lång raksidig kista med inneliggande skelett. I träet kvarstannade några spikar. (Spikarna angivna på kartan, i övrigt är det tämligen stora antal spikar, som hittades inom detta östligaste grävningsområde inte utsatt på kartan, enär tiden icke medgivit detta). Riktningen är VSV - ONO. Denna grav har skadat en äldre öster om denna. Av den äldre finns nu bara nedre delen av bålen och benen kvar, skallen är försvunnen. Riktningen är SV-NO. Detta skelett har tydligen ursprungligen lagts under en stensättning av vilken nu endast finnes fyra stenar i rad över det högra benet (28629-31). Delvis under den förstnämnda graven, delvis V om den ligger en annan träkista 15 - 20 cm djupare. Av skelettet i denna kista återstår inte mycket mer än skallen i V-ändan.

Något söder om dessa gravar var en väl bevarad stensättning (28629-31), under vilken ett fullständigt bibehållet långt skelett (C C). Skelettet ligger något snett under stenraden, några 10-

tal cm under stenarna. Riktningen är den normala. Graven är c. 75 cm djup från stenarnas övre yta. Inga kistlämningar.

I B B fanns inga stenar. Den bevarade träkistan innehöll att döma av storleken ett halvvuxet barn. Vidare anträffades i icke mindre än fyra skallar ~~och~~ andra ben i fullkomligt kaos, det är tydligt att gravarna här blivit starkt omrörda. Största djupet var ungefär 1 m.

Under den i gott skick bibehållna stensättningen A A - en enkel stenrad av kullerstenar liksom de andra (28631-33) - fanns av skelettet endast skallen, det övriga hade uppenbarligen helt förmulnat. Avståndet mellan skallen och stenen däröver av c. 60 cm.

SV om graven A A konstaterades lämningar av tre eller fyra skelett på olika djup (Ö). Det sydligaste av dessa saknade skallen, det hade blivit förstört när det djupare belägna av de två andra begravdes. De två andra täckte till stora delar varandra, över skallarna låg en större sten (28633). Det undres djup under stenens undre sida var 76 cm, det övres 59 cm. Vid det övre skelettets fotända låg en lös huvudskalle. Riktningen för dessa skelett var VSV - ONO och gravarnas största djup över 1 m. Inga trärester. Det djupare belägna skelettet hade armarna korsade över bröstet, det övre ned längs sidorna och det sydligaste troligen korsade.

Söder om detta komplex finns den vackra stensättningen A (28631-33). Något förskjutet åt sidan ligger under den ett välbevarat skelett, som tydligen haft armarna i kors över bröstet. Djupet under stenarna är 35-40 cm. Inga trärester.

Stensättningen Z har möjligen varit av samma art som den västliga graven i E, en enkel stenrad med ett upprättstående flak (höjd och bredd ungefär lika) i V- ändan (28632-33). De skulle då bilda en underavdelning av gruppen "enkel stensättning". Flaket i Z låg nu visserligen ned och det kan inte bevisas att det stått, men läget antyder i alla fall analogin. Något på sidan - en tillfällighet - fanns rester av ett skelett

lett, skalle och bål. Riktningen är den normala.

De partier av grävningssområdet U, som icke ovan är genomgångna, undersöktes icke grundligare sedan torven avskalats. Tiden och ekonomin medgav icke detta, varför grävningen koncentrerades till de ställen därstensättningarna var bäst bevarade. Inom detta outgrävda område fanns en stor mängd stenar, som också delvis bildade otydligastensättningar (jfr. kartan).

Vad gravar och gravskick på denna kyrkogård angår må sammanfattande påpekas följande:

Gravar täckta av liggande stenhäll är till antalet minst 7. Gravar utmärkta med enstensättning bestående av en rad kullerstenar finns minst 10. Av dessa har åtminstone en, kanske två i V-ändan haft en stående sten. Gravar utan synliga märken ovan jord finns några 10-tal. Spår av kistor (d.v.s. trä-spikar fanns synnerligen rikligt) hittades på inemot 20 ställen. Av dessa var 1 under en gravhäll och 2 under enstensättning. Gravarnas genomgåendegriktning var VSV - ONO. Skeletten låg med huvudet i det förra väderstrecket i fullt utsträckt ställning med ansiktet åt någondera sidan eller rakt uppåt. Där armarnas ställning kunde fastställas var de i 8 - 9 fall korsade över bröstet, i 1 fall sträckta utmed sidorna. Kistorna var enkla raka träkistor, för det mesta med järnspikar hopfogade av bräder, i några fall möjligen urholkade av ett trä.

Grävningssområdena lämnades oigenkastade efter arbetet. Enligt överenskommelse med lärarna Liljeqvist och Berlin åtog sig nämligen kommunen att framdeles utföra rödning- och uppnyggningsarbeten på kyrkogården. Planen är vidare att hela gravgården kommer att inhägnas och på platsen för kyrkan och stapeln planteras en hagtornshäck. Jag lät vid arbetets slut utmärka dessa grunder med pålar för att underlätta planteringsarbetet (28634). Vid pålningen hittades på markytan nära fyndplatsen för myntet föregående år, nämligen vid kyrkans O-grundmurs S-del ett svenskt silvermynt från 1573 (NM 39097:2). På om-

rådet H intill O-muren hade några granar fallit sedan 1938 och i fallet ryckt med sig några stenar i grundmuren och blottat några andra. Då dessa stenar rubbats ur sina lägen kunde grundmuren icke utritas fullständigare än förr. - Gravarna kommer inte att utmärkas liksom grunderna, området innanför kyrkogårdsmuren kommer endast att utjämnas.

De arkeologiska undersökningarna på platsen kan nu anses vara definitivt avslutade.

Tenala 28 VIII - 1939.

E. Nordman

Bilagor: Karta över hela kyrkogården i skalan 1:100;
en specialkarta i skalan 1:20; 3 specialkartor i skalan 1:10;
fotos 28613-34.